

Adam Arvidsson

Kapitalismen efter det moderna samhället

En introduktion till Antonio Negri och Michael Hardts Empire

Skriven under vad framtida historiker kanske kommer att betrakta som en avgörande brytningstid, åren mellan Gulfkriget och kriget i Kosovo, presenterar Michael Hardts och Antonio Negris *Empire*¹ en tämligen ovanlig samtidsanalys. Boken bryter med rådande dogmatik på åtminstone två sätt. För det första betonar Hardt och Negri att man bakom de differentierings-, hybridiserings- och kreoliseringsprocesser som kännetecknar det globaliserade samhället kan finna en ny, sammanhål-

len politisk logik. Globaliseringen innebär inte så mycket en upplösning eller »avorganisering« (disorganization) av politiska, ekonomiska och sociala strukturer, som en omorganisering.² Med Imperiet kan vi skönja framväxten av en ny maktregim. Den skiljer sig från den moderna maktens logik, då dess institutioner inte är bundna till något fixt territorium eller någon transcendental princip som »folket« eller »nationen«, och då den, följaktligen, inte verkar mot standardisering eller homogenisering.

1. Michael Hardt och Antonio Negri, *Empire* (2000).

2. Se Scott Lash och John Urry, *The end of Organized Capitalism* (1987); John Urry, *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century* (2000).

Istället är Imperiet – den politiska logik som kan skönjas bakom den komplexa väv av transnationella institutioner som styr det globala samhället – decentrerande, differentierande och avterritorialiserande. Icke desto mindre finns det en sammanhållen logik bakom Imperiet: Vad det handlar om, menar Hardt och Negri, är en ny form för kapitalets självstyre, där varken nationalstaten eller någon annan extern suverän princip längre är nödvändig. (Vilket inte betyder att staten som sådan upplöses, snarare att dess roll förändras³.)

För det andra bryter Hardt och Negri med samhällsteoretiska dogmer genom att ta Marx på allvar. Våldigt få gör annars det idag. Visst läser och citerar man hans verk, men man ser sällan en analys som är trogen andan i Marx verk, som pekar bortom den nuvarande ordningen mot ett annat slut på historien än den Fukuyama tänkte sig – mot ett övervinnande av de kapitalistiska pro-

duktionsförhållandena.⁴ Vi är redan där, menar Hardt och Negri, åtminstone på ett »virtuellt« plan.

Empire är den senaste frukten av ett långvarigt samarbete mellan Michael Hardt, som undervisar vid Fredric Jamesons institution för »comparative literature« vid Duke University i USA, och den italienske marxisten och filosofen Antonio Negri, som för nuvarande sitter inspärrad i Rebibbia-fängelset i Rom.⁵ Negri är en central tänkare i den italienska *operaismo*-marxismen, som sedan 70-talet kommit att utgöra den autonoma vänsterns huvudsakliga teoretiska referensram. Termen *operaismo* – som kommer av italienskans ord för arbetare, *operaio* – saknar en vettig översättning. Det som det handlar om är en marxistisk inriktning som ger arbetet och arbetsprocessen ett teoretiskt primat i studiet av kapitalismen.⁶ Den läsning av Marx som ligger till grund för *Empire* är sålunda något okonventio-

3. Se Robert J Holton, *Globalization and the Nation State* (1998).

4. Michael Burawoy, »Marxism after Communism«, *Theory and Society*, 29:2000, ss 151-174; Francis Fukuyama, *Historiens slut och den sista människan* (1992).

5. Efter de röda brigadernas kidnappning av och mord på Aldo Moro 1978, kom Negri att figurera som det onda geniet bakom vänsterterrorismen. I avsaknad av riktiga bevis dömdes han för »moralisk uppvigling mot staten« enligt den sällan använda gamla fascistiska lagsamlingen »Codice Rocco« från 1932 som ännu var i kraft. 1980 blev han vald till parlamentsledamot för radikalerna. Genom att han sålunda fick parlamentarisk immunitet frigavs han, varvid han flydde till Paris. Där undervisade han vid École Normale Supérieure (vilket bland annat resulterade i ett berömt seminarium om *Grundrisse*, som publicerats på engelska som *Marx beyond Marx. Lessons on the Grundrisse*, 1984). 1996 återvände han till Italien för att väcka uppmärksamhet kring landets cirka 400 politiska fångar. Han avtjänar fortfarande sitt straff.

6. För en översikt av *operaismo*-traditionen, se Yann Mouliers introduktion till den engelskspråkiga antologin med Negris texter *The Politics of Subversion. A Manifesto for the Twenty-First Century* (1989).

nell. För det första förlägger Hardt och Negri kapitalismens centrala dialektik till underordnings-⁷ snarare än ackumulationsprocessen. Det är förvandlingen av vad Marx kallar »det levande arbetet« (living labour) till arbetskraft som driver historien framåt. (Förklaringar som antingen pekar på profitkvotens fallande tendens eller produktionsmedlens inneboende teknologiska logik har varit vanligare.⁸) För det andra tar de fasta på en tämligen obskyr passage hos Marx där han förutser möjligheten att socialistiska produktionsförhållanden kan realiseras inom det kapitalistiska produktions sättet.⁹ Kapitalismen kan alltså förändras inifrån, av sig själv. Övergången till ett kommunistiskt samhälle kan drivas av kapitalets egen dynamik.

I. Arbete och arbetskraft

Operaismo-traditionens läsning av Marx inspirerades av 50- och 60-talets italienska samhällsutveckling. Den radikala arbetarklass som segrade i den antifascistiska motståndsrörelsen och som under efterkrigsåren varit en kraft att räkna med stöptes under 50-talet om i grunden. Militanta kommunister fick sparken (en del utvandrade till Göteborg och SKF) och istället anställdes politiskt omedvetna ungdomar, först från den norditalienska landsbygden och sedan från Syditalien. På fabriksgolven infördes löpande band och *scientific management* för att kompensera för de nyrekryterade arbetarnas relativt låga yrkeskunskap. På några få år kom alltså den italienska arbetarklassen att omorganiseras, från en sammanhållen

7. Inom operaismo-traditionen spelar Marx åtskillnad mellan arbetets formella respektive reella underordning (formelle/reelle Subsumtion) under kapitalet, en viktig roll (se Hardt och Negri, 2000, s 255 ff). Dessa begrepp utvecklas i Marx postumt utgivna »Den omedelbara produktionsprocessens resultat«, som skrevs någon gång mellan 1863 och 1866 och som var avsedd att ingå i Kapitalet. (På svenska i Marx och Engels, *Skrifter i urval: Ekonomiska skrifter*, 1975.) Arbetets formella underordning under kapitalet kännetecknas av arbetarens ekonomiska underordning till kapitalisten, vilken tillägnar sig det värde som genereras ur merarbetet. »I själva produktionsprocessen äger här ännu inte rum någon förändring. *Arbetsprocessen* försiggår, *teknologiskt* sett, likadant som förut men nu blott som en kapitalet *underordnad* arbetsprocess.« (Ibid, s 622) Arbetets reella underordning under kapitalet är enligt Marx det egentliga kapitalistiska produktions sättet. Detta innebär att kapitalet omvandlar hela produktionsprocessen genom ett utnyttjande av vetenskap, teknologi och arbete i större skala, och kapitalisten måste nu besitta produktionsmedel på samhällslik nivå. Red anm.

8. Ett samtida exempel på sådan »marxistisk ekonomism« är Giovanni Arrighis *Det långa 1900-talet: om makt, pengar och kapitalets globalisering* (1994); ett exempel på teknologisk determinism är förstas Manuel Castells *Informationsåldern* (1999-2000).

9. Se passagera om arbetstid och bytesvärde samt avsnittet om maskiner i *Grundrisse*, s 171 ff respektive 671 ff, i Martin Niclaus översättning, *Grundrisse* (1973). *Grundrisse* finns bitvis översatt till svenska i Karl Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin* (1971), i urval av Sven-Eric Liedman. Se också Negris *Marx beyond Marx*.

enhet av politiskt medvetna yrkesskickliga (och därmed svårutbytbara) arbetare, till en skara pacificerade (och utbytbara) »massarbetare« (*operai massa*), utan varken yrkesskicklighet eller politisk medvetenhet. På jobbet hölls de i schack med hjälp av industrisociologi och *Human Relations*, på fritiden lockades de av det expanderande konsumtionssamhället, dess passivitet och dess inriktning mot den privata sfären. I partiets tidskrift *Rinascita* observerade PCI:s ordförande Giorgio Amendola i en artikel från 1957 hur arbetarklassens solidaritet sakta men säkert pulvriserades.¹⁰ Bara några år senare intog dock dessa massarbetare en ledande roll i 60-talets intensiva konflikter, som kulminerade i den »varma hösten« (*autunno caldo*) 1969.¹¹ Istället för att pacificeras och avpolitiserats, som många mer pessimistiska vänsterintellektuella fruktat, kom dessa massarbetare att radikaliseras av sin erfarenhet på fabrikgolvet (eller, för den delen, i de hastigt uppmållda förorterna).

För Negri och många andra samtida marxister var massarbetargenerationens utveckling från passivitet till politisk radikalism ett exempel på arbetets spontana, naturliga motstånd mot kapitalets försök till organisation och pacifiering. Denna radikala antagonism utvecklades teoretiskt av Mario Tronti i hans klassiker *Operai e capitale* (Arbetare och kapital) från 1966.¹² Skillnaden mellan arbete och arbetskraft är som bekant fundamental för Marx hela värdeteori. Arbete är i sig inte någon källa till samhällligt värde. Endast sådant arbete som organiserats för att vara samhällligt nyttigt blir till arbetskraft som producerar samhällligt värde. I ett kapitalistiskt samhälle sker denna organisation »inom« kapitalet (just för att kapitalet har monopol på ägande av produktionsmedlen). Det är på »fabrikgolvet« (kontoret, it-företaget) som arbetarnas praxis blir till en sådan aktivitet (arbetskraft) som kan bidra till kapitalets värdeskapande process¹³. Det sker genom att arbetaren kopplas

10. Giorgio Amendola, »Il partito comunista nelle fabbriche«, *Rinascita*, nr 7-8 1957.

11. Se Sidney Tarrow, *Democracy and Disorder. Protest and Politics in Italy, 1965-75* (1989).

12. Mario Tronti, *Operai e capitale* (1966). Finns delvis översatt till engelska, i tidskriften *Telos*, nr 14 (1972) och nr 17 (1973).

13. Marx beskriver kapitalets värdeökning (Verwertung) som den process varur kapitalet i arbetsprocessen utvinnet mervärde. »Om värdebildningsprocessen varar endast till den punkt, då det värde som kapitalet betalade för arbetskraften är ersatt, så är det en enkel värdebildningsprocess. Men om den fortgår utöver denna punkt, blir den värdeökande« (Karl Marx, *Kapitalet. Första boken*, 1969, s 168). Värdeökningsprocessen är alltså en fortgående värdebildningsprocess (Wertbildungsprozess) och som bestäms av merarbetet och det värde som härutvinnas. Inom Operarismo-traditionen används begreppet (på italienska valorizzazione) också på ett mer generellt sätt. Det syftar då på hela den sociala värdestruktur som grundas i produktionen och på det utvinnande av mervärde varigenom kapitalets totalitära subjektivitet och dominans över arbetet sker. Se Negri, *Marx beyond Marx*, s 76. Red anm.

samman med maskiner och andra arbetare. Detta är en aktiv process som kräver insatser av organisation och disciplin (management, industrisociologi, coaching, mentoring, och så vidare). I marxistisk terminologi brukar man beskriva detta som att arbetet underordnas kapitalet. Tronti pekade då på arbetets förvandling till arbetskraft, på underordningsprocessen, som det ställe där kapitalismens centrala dialektik måste sökas. Det dialektiska momentet kommer ur arbetets spontana motstånd. Arbetet låter sig aldrig helt och fullt underordnas – det finns alltid en rest.¹⁴

Man bör understryka att arbete här förstås i vidast möjliga bemärkelse. Inte enbart som vitt manligt fabriksarbete – som varit fallet i stora delar av efterkrigstidens samhällsteori – utan som skapande, produktiv aktivitet i allmänhet. Med referenser till Nietzsche, Spinoza och den unge Marx talar Negri om arbete som *poiesis*, den rent mänskliga förmågan att skapa någonting ur intet.¹⁵ Denna naturliga kreativitet leder då till ett spontant motstånd mot kapitalets underordningsförsök, och blir en källa till olika former av motstånd- och flyktstrategier, i vilka arbetaren i många fall använder kapitalets

resurser för att skapa andra former av värde. I sitt spontana motstånd mot kapitalet tenderar alltså arbetet att uppfinna alternativa värdeskapande strategier. Det kan handla om vardagliga saker, det som Michel de Certeau kallar *la perruque*¹⁶: arbetaren som använder fabriken verktyg för att göra saker åt sig själv, tjänstemannen som använder kontorets kopiator eller fax för att driva sin egen verksamhet eller helt enkelt arbetaren som dagdrömmar på arbetstid. Det kan också handla om alternativa ekonomiska experiment, som kooperativrörelsen, eller till och med alternativa ekonomier likt de man kan finna inom vissa sub- eller motkulturer. Arbetet är alltså en kraft som kapitalet aldrig helt och fullt kan tygla, eller för att citera Negri själv:

Living labor is the internal force that constantly poses not only the subversion of the capitalist process of production, but also the construction of an alternative. In other words, living labor not only refuses its abstraction in the process of capitalist valorization and the production of surplus values, but also poses an alternative schema of valorization, the self-valorization of labor.¹⁷

14. Vad denna »rest« kommer ifrån är svårt att säga, kanske handlar det här, som hos Foucault, om »popular spirits« som vägrar låta sig disciplineras.

15. Negri utvecklar sina reflektioner kring arbetets ontologi i sina nyligen publicerade »fängelsemeditationer«, *Kairòs, Alma Venus, Multitudo* (2000).

16. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life* (1984).

17. Micael Hardt och Antonio Negri, *The Labor of Dionysus* (1994), s 226.

Liksom Tronti förlägger så Negri kapitalismens centrala dialektik till motsättningen mellan arbete och arbetskraft. Detta medför också att förståelsen av den samhällseliga konstruktionen av subjektivitet blir ett centralt element i analysen av kapitalismen. Varje historiskt existerande kapitalism är grundad i en viss form av subjektivitet, genom vilken dess grundläggande förutsättningar reproduceras. Detta öppnar för en Foucauldiansk läsning av Marx. Kapitalets historia kan ses som en serie maktregimer i vilka kapitalet försöker internalisera arbetet, förvandla det till arbetskraft, förinta dess subversiva, kreativa potential. Arbetets historia, å andra sidan, kan ses som en serie motståndsstrategier. Den vardagliga konstruktionen av subjektivitet är då ett centralt fält för denna kamp (konstruktionen av alternativa eller autonoma former av subjektivitet har traditionellt varit en viktig aspekt av den italienska autonoma vänsterns politiska praktik¹⁸). Den centrala tesen är då att kapitalet hela tiden lär sig av arbetets motstånd. Kapitalet profiterar på arbetets inneboende kreativitet: det är arbetets motstånd mot kapitalets underordningsförsök som provocerar fram nya teknolo-

gier och nya organisatoriska lösningar. Det är där kapitalismens schumpeterianska element står att finna.

II. Modernitet och postmodernitet

I Hardt och Negris analys är därför fordismen, fabriksamhället eller, som de kallar det, »moderniteten« inte ett mekaniskt resultat av det löpande bandet och taylorismen. Snarare är såväl det löpande bandet som fordismen, och hela den samhällsorganisation som gett upphov till det vi brukar kalla »klassisk« eller »organiserad« modernitet, kapitalets svar på den tidiga arbetarrörelsens motståndsstrategier.¹⁹ Taylorismen och fordismen provocerades fram av den amerikanska arbetarrörelsen på 10- och 20-talet. Genom att dela upp arbetet i enkla moment kunde man göra sig oberoende av politiskt aktiva anglosaxiska yrkesarbetare och anställa nyanlända invandrare från Syd- och Östeuropa. Genom att betala höga löner och stimulera masskonsumtion kunde man förvandla dem till goda amerikaner med civiliserade seder, hög arbetsmoral och privata snarare än politiska strävanden.²⁰ Moderniteten som samhälls-

18. För en engelsk översikt av den italienska autonoma vänsterns senaste utveckling, se Steve Wright, »A Love Born of Hate«: Autonomist Rap in Italy«, *Theory, Culture & Society*, vol 17, nr 3, 2000, ss 117-135.

19. De två termerna kommer från Ulrich Beck (*Risksamhället: på väg mot en annan modernitet*, 2000) respektive Peter Wagner (*A Sociology of Modernity*, 1994).

20. Se Stuart Ewen, *Captains of consciousness: advertising and the social roots of the consumer culture* (1976).

dell uppstod, menar Negri, som ett svar på arbetarklassens konstituering som en reell politisk kraft genom 1917 års ryska revolution.

I sin klassiska analys av Keynes tänkande, fann Negri ett exempel på kapitalets upptäckt av arbetarklassen som ett problem.²¹ Inom 1800-talets liberala kapitalism (som definitivt tog slut 1929) hade arbetskraften betraktats som en tämligen oproblematisks resurs, nästan som en naturtillgång. Underordnandet av den hade setts som ett tekniskt, men knappast ett politiskt problem. Nu hade emellertid arbetarklassen konstituerat sig som ett autonomt politiskt subjekt som man var tvungen att hantera med mer radikala metoder. Svaret blev en serie teknologiska lösningar för att internalisera arbetarklassen inom kapitalet. På fabriksgolvet kom då taylorismen och dess »de-skilling« väl till pass, den nye massarbetaren »ägd« mycket lite i termer av kunskaper och färdigheter som var hans eller hennes egna. Hans eller hennes kropp som ödmjukt lät sig formas till arbetskraft var hans/hennes viktigaste resurs.²² Utanför fabriken, i samhället, tog staten på sig rollen att administrera såväl privat- som samhällslivet, och göra det funktionellt i förhållande till kapitalets värdeskapande process. Genom social ingenjörskonst och försök att inkludera såväl borgerlighetens som arbetarklassens civilsamhälle i statsapparaten, kom statens närvaro i

samhället till slut att bli total. Statens roll var då att likt en »ideal kollektivkapitalist« administrera den nationella ekonomin, garantera jämvikt och social ordning. I den mån detta sköttes framgångsrikt blev *bela* samhällslivet – inkluderat hemlivet, fritiden och organisationslivet – en del i kapitalets värdeskapande process. All aktivitet, all praxis var inom kapitalet, redan konstituerad som arbetskraft. Underordningsprocessen hade nu gått från att vara formell till att bli reell – från att disciplinera en arbetare vars biologiska, kulturella och sociala ursprung var utom kapitalet, till att producera arbetaren som ett internt element inom kapitalet, som ren arbetskraft.

Detta medförde två viktiga saker. För det första blev staten nu kapitalrelationens viktigaste nod – med en fullt förverkligad keynesianism blir kapitalet kommunistiskt, arbetets värde ligger i dess bidrag till kapitalets skapande av värde som ett nationellt kollektivt projekt. För det andra upplöses industriarbetarklassen som ett politiskt subjekt, dels genom att den pacificeras och dels genom att den produktiva arbetskraften i industriarbetet traditionellt utgjort har spritts i hela samhället. Fabriken är alltså inte längre en privilegierad plats för klasskampen, just därför att, som Gramsci skrev redan på 20-talet, »hela samhället organiserats som en fabrik«. Det politiska, eller negerande subjektet blir då samhället som så-

21. Se Antonio Negri, »Keynes och den kapitalistiska teorin om staten«, *Fronesis* nr 3-4 (2000).

22. En klassisk analys är här Harry Bravermans *Arbete och monopolkapital* (1977).

dant, eller – för att använda Hardt och Negris Spinoza-influerade term – »mängden« (the multitude)²³. Dess antagonist blir det organiserade samhället, den »konstituerade ordningen«. Klasskampen flyttas ut på gatan, in hemmet: det privata blir politiskt.

Moderniteten som samhällsordning växte alltså enligt Negri fram som kapitallets svar på, och i viss mån inkorporering, av arbetets motståndstrategier. Samma sak gäller för det postmoderna samhället. Upplösningen av moderniteten drevs fram av det alternativa civilsamhälle som växte fram under efterkrigsåren. Ett antal grupper började nu protestera mot, och föra fram alternativ till, fabrikkssamhällets disciplin och stereotypa inrutning av livet i produktiva »roller«. Kvinnorörelsen protesterade mot hemmafrurollen och visade, tillsammans med gayrörelsen, att det var möjligt att organisera könsrelationer, sexualitet och reproduktion på andra sätt. Ungdomskulturen vände sig mot rådande auktoritets- och generationsmönster, och skapade samtidigt ett alternativt civilsamhälle med global utsträckning, där alternativa värderingar och en mycket framgångsrik alternativ

ekonomi, eller värdeskapande process, frodades. I en serie arbetskonflikter kring slutet av 60-talet utmanades såväl den tayloristiska fabriksdisciplinen som de traditionella fackföreningarnas funktion. På det internationella planet trotsade en serie anti-imperialistiska rörelser – de viktigaste var naturligtvis Cubas och Vietnams – den amerikanska militära hegemonin över den »fria världen« som hade utgjort fabrikkssamhällets internationella reaktion. Det var dessa motståndstrategier, hävdar Hardt och Negri, som provocerade fram den omorganisering av den kapitalistiska värdeskapande processen ur vilken den postmoderna samhällsordningen vuxit fram:

If the Vietnam war had not taken place, if there had not been worker and student revolts in the 1960s, if there had not been 1968 and the second wave of the women's movements, if there had not been the whole series of anti-imperialist struggles, capital would have been content to maintain its own arrangement of power, happy to have saved the trouble of shifting the paradigm of production.²⁴

23. Negri använder Spinozas distinktion mellan pöbeln/mobben (Vulgus) och mängden (Multitudo). Negri menar att man i Spinozas multitudo kan grunda ny radikal ontologi. Mängden besitter en helt annan makt än den som utövas inom staten (poestas). Mängden besitter förmågan (potentia) att själv konstituera sig som subjekt och efter sitt begär förändra och omskapa världen. Till skillnad från traditionella demokratiteoretiker, som utgått från staten, samhällskontraktet eller representativiteten, vänder sig Spinoza till mängdens kreativitet. Se Negri, *The Savage Anomaly: The Power of Spinozas Metaphysics and Politics* (1991). Red anm.

24. Hardt och Negri, *Empire*, s 275.

Liksom tidigare innebar kapitalets reaktion att en stor del av de uppfinningar som gjorts inom dessa moständsstrategier inkorporerades. Kvinnorörelsens krav förvandlades till vad sociologen Robert Goldman kallar »varufeminism« (commodity feminism). Ungdomskulturens alternativa ekonomi blev livsstilskonsumtion och marknadssegmentering. Protesterna mot fabriksdisciplinen ledde till »toyotism«, decentralisering av beslutsfattande och en hel uppsättning nya management-tekniker som poängterade sådant som flexibilitet, arbetsdemokrati och »platta hierarkier«. ²⁵ På det internationella planet började det kalla krigets rigida ordning lämna plats för Imperiet, vilket är den ordning som Hardt och Negri menar nu växer fram.

III. Imperiet

Den nya världsordning som växer fram inför oss är baserad på ett nytt slags produktivt subjekt. Om massarbetaren var beroende av kapitalets disciplin för att vara produktiv – utan det löpande bandet var han eller hon oförmögen att skapa värde – så ligger den nye arbetarens produktivitet i hans eller hennes förmåga att själv organisera sin arbetskraft. Den nye »sociale arbetaren« (*operaio so-*

ziale) – en term som Negri lanserade under 80-talet – skapar och upprätthåller själv lokala och temporära arbetsorganisationer: konsulten som arbetar i projekt, den självstyrande gruppen på fabriksgolvet, småföretagaren i det flexibla industridistriktet som ständigt ingår i nya produktiva nätverk. ²⁶ Den arbetskraft kapitalet utnyttjar är nu fullständigt församhälleligad. De produktiva subjekten är inte längre externa utan interna i relation till kapitalet, de är skapade av kapitalet självt. Negri citerar här Niklas Luhmann (enligt Hardt och Negri en av de »borgerliga tänkare« som bäst förstätt den samtida situationen): »Everything that is used as a unit by the system is produced as a unit by the system« ²⁷. Detta var visserligen fallet redan i det moderna samhället, men då var arbetskraftens sociala existens reglerad av statsapparatusens centrala disciplin. Under de postmoderna produktionsförhållandena har denna centrala disciplin upplöst. Gränserna mellan arbetskraftens olika modaliteter, som då var fixa har nu lösts upp och blivit flytande. Alla aktiviteter kan potentiellt vara värdeskapande om de kopplas samman på rätt sätt.

Den sociale arbetarens resurs är då hans eller hennes förmåga att mobilis-

25. Se Luc Boltanski och Ève Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme* (1999), Robert Goldman, *Reading Ads Socially* (1992).

26. Antonio Negri, *Fine Secolo. Manifesto per l'operaio sociale* (1988).

27. Hardt och Negri, »Comunism as Critique«, i *The Labor of Dimonysus*, s 5. Citatet utgör Luhmanns grundläggande definition av autopoietiska (själproducerande) system, se Niklas Luhmann, »The Autopoiesis of Social Systems«, i *Essays on Self Reference* (1990), s 2.

ra och organisera denna socialiserade kreativitet – »det allmänna intellektet« (general intellect) för att använda Marx term, »socialt kapital« för att använda ett samtida modeord – som ligger latent i samhället. Nokia till exempel har hela tiden haft ett öga på finska tonåringars mobiltelefonanvändande. Deras koder för SMS-kommunikation kom att inspirera utvecklandet av WAP-protokollet (som i sin tur till stor del skedde genom studenters kollektiva examensarbeten på finska tekniska högskolor). Enligt Anton Motti utgör Nokia ett utmärkt exempel på det postmoderna företaget vars huvudsakliga värde är immateriellt, det består av den kollektiva kreativitet dess sociala arbetare kan stampa fram ur det finska samhället.²⁸ För att åstadkomma detta arbetar den sociala arbetaren framför allt med relationer, hans eller hennes främsta resurs är förmågan till kommunikativt handlande (inte för intet har Habermas, efter »fifteen minutes of fame« inom sociologin kommit att få ett stort inflytande på managementlitteraturen). De krav som ställs är framförallt flexibilitet, föränderlighet eller – ännu ett modeord – »social kompetens«, saker man lär sig i livet, inte i skolan. För att citera filosofen Paolo Virno, som står Negri nära:

Continuous change in the organization of labor has subsumed the complex of inclinations, dispositions, emotions, vices, and virtues that mature precisely in a socialization outside of the workplace. The permanent mutability of life enters the productive process by way of a »job description«: habituation to uninterrupted and non-teleological change, reflexes tested by a chain of perceptive shocks, a strong sense of the contingent and the aleatory, a non-deterministic mentality, urban training in traversing the crossroads of differing opportunities. These are the qualities that have been elevated to a authentic productive force.²⁹

Kapitalets organisering av de sociala arbetarnas aktivitet är då inte längre disciplinär i traditionell bemärkelse. Eller snarare, den samhälleliga disciplinen har decentraliserats. Hardt och Negri talar här om en övergång från det disciplinära samhället till vad Gilles Deleuze kallade »kontrollsamhället«.³⁰ Den samhälleliga disciplinen är inte längre lokaliserad till specifika institutioner såsom fängelset, familjen, skolan, fabriken, och så vidare. Den fungerar istället genom mer eller mindre diffusa »fält av disciplinära dispositiv« av varierande ge-

28. Anton Motti, »Nokialand. Provincia del impero«, *Posse* 1(1), 2000, ss 100-115; se även Maurizio Lazzarato, »Immaterial Labor«, i Paolo Virno och Michael Hardt (red), *Radical Thought in Italy* (1996).

29. Paolo Virno, »The Ambivalence of Disenchantment«, *Radical Thought in Italy*.

30. Gilles Deleuze, »Postskriptum om kontrollsamhällena«, i *Nomadologin*, Skriftserien *Kairos* 4 (1998); se också Jean Baudrillard, *Forget Foucault* (1987).

ografisk och/eller social utsträckning. Dessa »disciplinära fält« är alla konstruerade för att kontrollera eller forma en eller några begränsade aspekter av subjektet. Det kan röra sig om marknadsforskning, *cookies*, passerkort, *corporate culture*, *fitness* eller politisk korrekthet. Ingen av dem gör likt de moderna disciplinära institutionerna anspråk på att skapa ett sammanhållet, »komplett« subjekt. I motsats till sin föregångare är det postmoderna subjektet då inte lokaliserat till en av dess institutioner – det är aldrig *bara* en arbetare, en elev, en hemmafru. Istället rör sig det postmoderna subjektet ständigt i flera sådana »fält av disciplinära dispositiv«. Det är samtidigt arbetare och livsstilskonsument och gymkund och elev i fortbildningskurs: »subjektiviteter ... produceras simultant av ett flertal institutioner i olika kombinationer och intensiteter«. ³¹ Kontrollsamhället tenderar då att producera hybrida subjekt, subjekt som saknar territorium och vanor, som ständigt

befinner sig i rörelse, eller i enlighet med Deleuze och Guattaris gamla slagord: »orphans (no daddy-mommy-me), *atheists* (no beliefs) and *nomads* (no habits, no territories)«³². Hardt och Negri ser exempelvis den postkoloniala teorin och dess motstånd mot »fixerade identiteter« som ett typiskt uttryck för denna generaliserade hybriditet.³³

De postmoderna produktionsförhållandena baserar sig alltså på ett mobilt, hybridiserat subjekts förmåga till självorganisation, snarare än ett strikt rutemönster av funktionella roller. Kapitalets kontrollapparat består då av lokala snarare än totala mekanismer med precisa snarare än generella syften, och av konkreta strategier för att koppla upp dessa hybrida, flexibla subjekt – de sociala arbetarna och deras självorganisering – mot kapitalets värdeskapade process och få dem att självorganisera på ett (för kapitalet) produktivt sätt. Detta sker oftast genom biopolitiska³⁴ dispositiv, försök att kontrollera mängden

31. Hardt och Negri, från det i *Fronesis* översatta kapitlet av *Empire*, s 42.

32. Gilles Deleuze och Félix Guattari, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia* (1983). Detta var menat som ett revolutionärt slagord 1968, nu summerar det kontentan i de flesta managementhandböcker.

33. *Empire*, s 138; se också Michael Hardt, »La coscienza oscura degli studi postcoloniali«, *Posse*, 1(1), 2000, ss 218–27.

34. »Biomakt« är ett begrepp hos Foucault som avser det ökade behovet hos regeringar att organisera och registrera befolkningen och dess välfärd, inte av omsorg för befolkningens välmåga utan för produktivitetens och maktens skull. När Foucault tidigare talat om diskursiv makt kommer han från och med *Övervakning och Straff* att fokusera på biomakten. Av detta följer att administrationen av ett samhälle mer kommer att bero på den empiriska kunskapen om medborgarna snarare än att bygga på formuleringen av en viss moralisk *forts. på nästa sida*

underifrån snarare än ovanifrån. Kapitalitet strävar efter att styra dess materiella såväl som moraliska och kulturella livsvillkor, »den biopolitiska kontext som den existerar i«. Något som kan yttra sig i sådant som IMF-insatser för att hålla nere priset på arbetskraft i länder som Indonesien, diverse NGOs försök att implementera ett fungerande »civilsamhälle« i Kosovo, det transnationella företaget som konstituerar sig som ett multikulturellt civilsamhälle där de anställdas självförverkligande är intimt uppkopplat till företagskulturens »värderingar«, eller reklam och media som skapar en global konsumtionskultur som förenar strävanden världen över.³⁵ Till skillnad mot den moderna ordningens centraliserade disciplin är dessa insatser alltid lokala och specifika. Imperiets styre syftar inte till att förena utan snarare till att differentiera, att maximera mängdens lokala produktivitet. Althusser's gamla ISA och RSA³⁶ har

ersatts med precisa, differentierade kombinationer av pengar, bomber och etermedia – väl avvägda mot den lokala situationens krav. Imperiets styre uppmuntrar skillnader där de är produktiva: »The triple imperative of Empire is incorporate, differentiate, manage.«³⁷

Imperiets framväxt innebär då slutet på den suveränitetsprincip som låg till grund för den moderna staten (och dess förmoderna föregångare). Makten är inte längre kopplad till en central princip – folket, nationen, etc – som transcenderar det sociala fältet (ideologiernas död är sålunda en naturlig konsekvens av framväxten av Imperiets produktionsförhållanden). Istället har makten gjorts immanent i det sociala, i mängdens livsvillkor, där den manifesterar sig i lokala, mer eller mindre isolerade disciplinära fält.³⁸ Övergången från en transcendental, suverän maktprincip till en immanent princip är en effekt av kapitalets inneboende »avter-

forts från föregående sida legitimering av staten – politik blir »biopolitik«. Detta hör samman med en förändring av politikens relation till historien i sig. När politiken tidigare begränsats av synen på samhället som ett harmoniskt och narrativt betydelsefullt universum, blir den nu gränslös och samtidigt högst känslig för befolkningens föränderliga sammansättning och de krafter som kan komma ur denna sammansättning. Red anm.

35. Se tidskriften *Social Texts* specialnummer om »corporate culture«, vol 13, nr 4 (1995).

36. ISA och RSA syftar på Louis Althusser's distinktion mellan de ideologiska respektive de repressiva statsapparaterna. Se Althusser, *Filosofi från proletär klasståndpunkt* (1976). Red anm.

37. *Empire*, s 201.

38. Distinktionen mellan transcendent och immanent härstammar från den skolastiska filosofin. Den immanenta treenigheten sågs som relationen mellan Guds tre personer: fadern, sonen och den heliga ande, såsom de stod i relation till varandra bortom det mänskliga. Efterhand kom dock snarare det immanenta att beskrivas som det som verkade innanför det mänskliga området, alltså i den ändliga världen. Med Kant kom det att äsyfta det *forts. på nästa sida*

ritorialiseringstendens«. ³⁹ De massproducerade, standardiserade och framför allt fixerade subjekt som producerades i det moderna fabriksamhället är inte längre funktionella, vid en viss punkt blev de hinder för kapitalets vidare utveckling. Istället uppmanar kapitalet mängdens lokala självorganisering, samtidigt som det försöker att kontrollera den, få den att fungera som en källa till värde. Underordningsprocessen har sålunda fulländats. Arbetskraften produceras inte längre genom disciplinering av ett externt element, utan genom kontroll av ett internt element.

Att kapitalets kontroll på så sätt har blivit total innebär dock också att kapitalet spelat ut sin historiska roll. Dess roll har reducerats till att tillägna sig det värde den självorganiserande mängden producerar. Kapitalet är inte längre konstitutivt utan bara profiterande. I det moderna samhället var kapitlets disciplin produktiv, den förvandlade arbete till arbetskraft, kapitalet var historiskt nödvändigt. Nu har det blivit överflödigt, det spelar inte längre någon produktiv roll. De produktionsförhållanden som kapitalet realiserat inom sig själv

och som det försöker kontrollera har blivit kommunistiska. Kommunismen är här, som en »reell virtualitet« (för att använda Manuel Castells uttryck):

I sitt tillstånd av avterritorialiserad autonomi har ... denna mängdens biopolitiska existens potentialen att förvandlas till en autonom massa av intelligent produktivitet, till absolut demokratisk makt, som Spinoza skulle ha uttryckt det. Skulle detta hända innebar det slutet för den kapitalistiska dominansen över produktion, utbyten och kommunikation. Att förhindra detta är imperiestyrets främsta och huvudsakliga uppgift. ⁴⁰

IV. Avslutning

Hardt och Negri är kanske de första som på allvar teoretiserar den nya världsordningen på dess egna villkor, och inte som någonting »post« någonting annat, postmodernitet, posthistoriskt, *post festum*. Imperiet har en positiv existens, det är en ny maktregim. Imperiets befälsutövning är inte samma sak som imperialism, snarare handlar det om en decentraliserad, avterritorialiserad maktregim. Imperiet erkänner inga gränser och

forts från föregående sida som ligger innanför gränserna för vår erfarenhet. Det transcendentia fick istället betydelsen av det som är bortom det mänskliga, det som skapelsens under pekade mot, det vill säga Gud. I Negri och Hardts användning blir begreppet sammankopplat med den moderna suveränen som åberopade det transcendentia för att legitimera sin makt, medan kapitalismen inte längre är i behov av en sådan legitimering utan snarare verkar immanent. Red anm.

39. Referensen här är Gilles Deleuze och Felix Guattaris *Anti-Oedipus* men Marx och Engels berömda passage i *Kommunistiska manifestet* om hur »allt som är fast förflyktigas« duger lika väl.

40. Hardt och Negri, från det i *Fronesis* översatta kapitlet av *Empire*, s 54-55.

ingen historia, och fast dess regim är blodig strävar det efter ständig fred. Alla kan principiellt inkluderas, fiender och vänner konstrueras efter hand, det finns inget givet »ondskans imperium«. Snarare än ett fixt centrum, fixa hierarkier och fixa byråkratiska dispositiv baserar Imperiet sig på en blandkonstitution. Precist avvägda kombinationer av »pengar, bomber och eter« anpassas efter den lokala situationens krav. Slutet på den statscentrerade imperiemakten innebär då inte slutet på makten som sådan, snarare har den nu gjorts immanent i den lokala organiseringen av Imperiets samhällskropp. Hardt och Negri understryker att motståndet mot Imperiet har måst följa denna utveckling. En rekonstruktion av nationalstaten som skydd mot globaliseringen kan bara vara reaktionär och bakåtsträvande.

Istället måste motståndet använda imperiemästarens verktyg. En gränsöverskridande kapitalism möjliggör ett gränsöverskridande motstånd, en maktregim som baserar sig på ett globalt mediasystem ger alla lokala kamper en potentiellt global dimension. Seattle och Seoul sågs på alla TV-skärmar, varför inte Stockholm och Västerås? En kapitalism vars främsta resurs är kommunikativt handlande underlättar framväxten av en global regnbågsallians. En maktregim som först och främst strävar efter att kontrollera livet självt pekar mot en mot-

ståndsstrategi där konstruktionen av autonoma former av subjektivitet är det första och det viktigaste steget. Även om Hardt och Negri vägrar komma med precisa rekommendationer för hur ett sådant motstånd kan se ut rent konkret – vägrar likt Marx att »skriva recept för framtidens soppkök« – så är de optimister. Där andra ser slutet på historien ser de början på den verkliga historien. Kanske är de lite väl optimistiska, då de inte vill se hur lokala kamper lätt absorberas av en global konsumtionsskultur; hur zapatisternas uppror blir till t-shirts med Subcomandante Marcos, hur en revolutionär attityd snabbt blir till en livsstil – vegetariska hamburgare istället för Big Macs. I viss utsträckning kan man spåra ett katolskt drag i Hardts och Negris optimism (Negri har likt många italienska vänsterintellektuella i hans generation rötter i Azione Cattolica⁴¹), ett slags religiöst betingad plikt att se det positiva i allt, »ju värre desto bättre«. Detta till trots är dock *Empire* en viktig bok i det att den överskrider ett äldre perspektiv. Vi ser en omläsning av Marx och den marxistiska traditionen som är anpassad till vår tid. Även om *Empire* ibland erbjuder svepande resonemang, överdrivna generaliseringar och tveksamma slutsatser så ger boken någonting mycket viktigt och mycket sällsynt: en begreppsapparat som kan föra den kritiska teorin in i det tjugoförsta århundradet.

41. Azione Cattolica är en katolsk massrörelse som för många medelklassungdomar i 50-talets norditalienska småstäder fungerade som en första inkörsport till böckernas värld.